

SZOVIETUNIO

A hittől az igazságig

JURIJ TRIFONOV: AZ ÖREG

„Az egyetlen, ami érdekl: *mi indította el Migulint Szaranszkból Gyenyikin elé?* Ez az, ami igazán fáj, ez a probléma, a kérdések kérdése!” Miért indult el katonáival, szigorú parancsok sorát megszegve, a frontra? Ki is *valójában* — milyen ember — Migulin ezredes? Zseniális taktikus vagy fondorlatos köpönyegforgató? A forradalom önfeláldozó hive vagy épp veszedelmes ellensége? S ártott-e avagy használt — szubjektív szándékaitól függetlenül is — a forradalom ügyének? Ezekre a *konkrét* kérdésekre keres egyértelmű választ — fél évszázadnyi távlatból — az *öreg*, a hajdani vöröskatona, az egyik forradalmi törvényszék elnöke.

Fél évszázadnyi távlatból: a jelen világában. A regény kompozíciójának szerzőelvét szinte mindvégig a mozaikszerűen fölédzett — tisztázandó — múlt és a villanásokban megelevenített jelen epizódjainak váltakozása alkotja. Az *öreg* élete ugyanis végérvényesen kettészakadt: „egy valóságosra és egy másik, tűnékeny, emlékezet szülte életre”. Az emlékezés természetes védelmet nyújt számára a halál fenyegetése ellen, hiszen a jelenből való mind szorongatóbb kihullást, a környező világ fokozatos idegenné válását kompenzálja, ekként a személyazonosság megmaradt töredékeit óvja. De lényegi funkciója: az *akkor* és a *most* — az egykori és a jelenbeli meggyőződés — szembesítése, a kellő történelmi távlatból szemlélt kavargó események küldetészerűen, a túlélő szemtanú felelősségével vállalt újraértékelése. Az *öreg*et, azaz Pavel Jevgrafovics Letunovot az *igazságkeresés* általánosabb tartalmú szándéka vezérli, a föltett konkrét kérdések átfogóbb és elvontabb övezeteire mutatva. Önemésztő dilemmái mindinkább az *egyén* és *történelem* ezerarcú — és ellentmondásos — viszonyát emelik a kibomló eszmélkedés középpontjába. A regény végletes szituációban: a polgárháború talán legkritikusabb szakaszában eleveníti meg a pillanatnyi és a perspektivikus történelmi szükségletek cselekvő megértésének változatait, minőségileg különböző fokozatait. Azt a pillanatot ragadva meg, amikor látszólag „minden összekeveredett”. De amikor mégis lényegi törvényszerűségek fölismerésére, maradandó érvényű tanulságok kikristályosítására nyílt objektív lehetőség.

Trifinov hőse tagja volt a Migulint elítélő forradalmi törvényszéknek, s *akkor* — sokakhoz hasonlóan — maga is lehetségesnek tartotta az ambivalens magatartású kozák tiszt bűnösségét. De emlékezete szerint: „nem úgy, mint a többiek”. Vagyis: nem a tévedhetetlenség, nem az eredendő — s így előítéleteket szülő — gyanakvás szemlében, hanem föl-toluló kételyek közepette, a töredékesen ismert tények kényszerítő erejének hatására. A szikár tény, a kuszált ügy egyedüli evidenciája pedig a dezertálás tette volt. S abban a szituációban, a forradalom súlyos fenyegettségének idején csak föl-otte kevesen jutottak — juthattak — el a különös tett következményeinek és indítékainak *együttes* mérlegeléséig. *Akkor* — az *öreg* folyvást hangsúlyozza ezt — *csaknem mindenki* elítélte, gyanakvással fogadta Migulin magatartását. Ez persze semmiképp sem lehet az objektív igazság perdöntő kritériuma.

Gyakori említése mégsem jogosulatlan, mert híven kifejezi, hogy a szélsőségesen kiélezett történelmi helyzetben a közvélemény eleve a negatívumok egyoldalú kiemelésére állítódott be.

Az igazságkereső múltidézés alapmotívuma távolról sem a lelkiismeret kései „lázáda”, nem valamiféle feltörő büntudat. Az öreg világosan látja, hogy Migulin magatartása és tettei rendkívül *ellentmondásosak*, az alakját mindvégig övező fatális gyanakvás így ma sem bizonyulhat teljességgel alaptalannak. De immár — évtizedek távlatából — *másként* lehet, másként kell őt megítélni. Másként: a sejthető szándékok mérlegelésével, a tények összességének ismeretével, egy *teljesebb* kép humánus igényével. Migulinnal szemben nem érez lelkiismeret-furdalást, mert akkor a legőszintébb hite szerint cselekedett. S e hit igazsága csak később válik számára mind kétségesebbé. Büntudata egyedül amiatt van, hogy megváltozott — kutatásai nyomán, belső vívódásokban letiszult — véleményét túl sokáig magába temette. Holott tudja: az igazság „csak akkor érték, ha mindenkié” . . .

E kései perújrafelvétel tükrében Migulin egyértelműen fölmenthető. Most megszűnik — nem számít — meg alakjának antinomikussága, de értékelése megtisztulhat az előítéletektől, az akkori idők valóságos vagy vélt követeléseitől, a szükség-szerű és a gyarlóságot rejtő tévedésektől: az okok és okozatok immár világosabban elkülönülhetnek. Újra és újra végiggondolván az egykori eseményeket, az öreg nem kételkedik többé abban, hogy Migulin tiszta ember volt, nem bűnös, hanem maga is inkább áldozat. Olyan *cselekvő* hős, aki erejét nem kímélve küzdött a közös ügy győzelméért. Igaz, Migulin nem látta át a gigantikus harc egészét, eszményei gyakran homályosak és tévesek voltak. De híven megértette a pillanat szükségleteit. Hívebben olykor, mint a mellé- vagy fölrendelt komisszárók többsége.

Migulin idejében jelezte, hogy a szűkebb közösséget, a kozákságot sújtó végletes bizalmatlanság, a vele szemben alkalmazott differenciálatlan terror súlyosan árt a forradalom ügyének. A „kozáktalanítás” programja azonban nemcsak politikai tévedés volt, hanem erkölcsi véték is. Mert az elkerülhetetlennél jóval több szenvedést rótt a válogatást nem ismerő terror kiszolgáltatottjaira.

Az „acélosztagosok” büntetőakciója *főlöszleges* áldozatok sorát követelte. Az elszabadult indulatok poklában — persze — hihetetlenül nehéz megvonni a még szükséges és a már főlöszleges erőszak cezuráját, ilyenkor valóban megnövekedik a végzetes tévedések veszélye. Ezért lett volna — sokak számára — megfontolandó a halálra ítélt kozák tanító figyelmeztetése: „Maguk, polgártársak, történelmi kérdésekben döntenek, úgyhogy nem árt eszükbe juttatni a történelmet.” Mert a pillanat vélt érdekeit csak az ügy egészében, a történelmi távlatokban való gondolkodás leplezheti le. De erre csak kevesek, a kivételes emberek képesek — hangsúlyozza az író, rezignált fájdalommal. A forradalom pedig hatalmas tömegek számára nyitotta meg a felelős társadalmi cselekvés lehetőségét, ezreknek biztosította a mások életével való rendelkezés jogát. Olyanoknak is, akik erre méltatlanoknak bizonyultak, mert nem értették meg az igaz ügy szolgálatának valódi erkölcsi-politikai követeléseit. Olyanoknak, akik nem tudtak felnőni rendkívüli feladatukhoz. — Az „acélosztagosok” vezetőjét, Braszlavszkijt egyik társa „remek embernek” nevezte. S bizonyára az is volt. De — s itt épp erre esik a hangsúly — képtelen volt a reá bízott feladat méltó megoldására.

A megidézett múlt szereplőinek erkölcsi értéksorrendjében mediális hely illeti az öreg alakját. Trifonov regényének középponti figurája nem tartozik a rendkívüli emberek közé, de nem sorolhatjuk az elvakult, szűk látókörű fanatikuskor sorába sem. Egykori vívódásai arról tanúskodnak, hogy megpróbál kitörni a sematikus ítékezés korlátaiból, de nem jutott el az ügy egészében való gondolkodás emelkedettségéig. Tiltakozik ugyan az „acélosztagosok” bosszúhadjárata ellen, mégis aláírja a kivégzéseket elrendelő — a törvényesség látszatát keltő — okmányokat. Karakterének, moralitásának gyengeségére vall, erre is utal, hogy eredendő kételyei ellenére végül elfogadja Migulin bűnösségét. S akkori ítéletébe — sejtetően — egy szélsőségesen partikuláris indíték, a szerelmi féltékenység motívuma is be-belopakodik.

De a visszaemlékezés sodrában az öreg mindinkább meghaladja korábbi erkölcsiségét, az önfelmentés lappangó igényét egyre jobban felszámolja a teljes igazság föltárásának nembeli érdeklő szükséglete.

Trifonov regényében a múltidézés eszmei-szerkezeti hangsúlyai csak látszólag utasítják háttérbe a jelen övezetét. Mert az öreg széthulló családjá, konfliktusokkal, kicsinyes intrikákkal és mindennapi emésztő gondokkal teli környezete épp azt mutatja, hogy az *itt és most* konzolidált világában is meg kell küzdeni az értelmes életért, az értékteremtő, tartalmas emberi kapcsolatokért. A föltároló múlt tanulságai a mások és a magunk életével szembeni felelősség kiemelésében nyújtanak maradéktalanul érvényes példát a jelen mindennapjai számára.

Az öreg törekvéseit azonban szinte teljes értetlenség kíséri, a jelenre és a jövőre tekintő múltidézését családjá, szűkebb környezete a nosztalgia jelének vagy pusztán patológikus tünetnek tekinti. Értetlenségük és megoldatlanul maradó konfliktusaik között — a mű eszmei szerkezetében — kauzális kapcsolat is rejlik. A családtagok tehetetlen vergődése negatív oldalról világítja meg a kifejlő igazságkeresés végső követelményeinek — a felelősségvállalás imperatívuszainak — fokozott érvényességét. A felvillantott sorsok bizonytalansága, a tévedésekkel, a gyarlóságokkal való konzekvens szembenezés feltűnő hiánya is az öreg magatartásának folytonosságot igénylő példájára figyelmeztet.

De alapvetően félreérti a kibomló eszmélkedés valódi tartalmát az a tudományos kutató is, aki az öreg halála után átveszi a hátrahagyott feljegyzéseket. Számára a megelevenített múlt *csak* történelem, kizárólag vizsgálódási objektum, s így a hit és igazság szétválasztására törekszik. Rejtve marad tehát előtte e kommentárok, dokumentumok *emberi lényege*: az egykori hittől az igazságig vivő folyamat, a katarikus erejű felismerések megszenvedett útja.

Trifonov új regénye csaknem szintetikus módon ötvözi az eddigi életmű jelentékeny alkotásainak poétikai vívmányait. Bonyolult emberi viszonyokat tükröző világában föllelhetjük a *Ház a rakparton* váltakozó elbeszélői nézőpontját, a *Tűrelmetlenség* dokumentatív jellegű realizmusát. Ez teszi lehetővé az élet sokoldalúan meghatározott, szükségképp ellentmondásos folyamatainak méltóan árnyalt ábrázolását. Híven az író ama meggyőződéséhez is, hogy az életben fölötte ritkák a fehér-fekete egyértelműségű jelenségek, a látványos fordulatok. De mégis e mindennapokban készül a történelem, itt dől el az ívelő eszmények sorsa, innen indul valamennyi változás, hatásaiban pedig ide tér vissza. S itt, a hétköznapokban kell kinek-kinek helytállnia, az életértékek iránti maximális felelősséggel. (*Magvető.*)

Lélektől lélekig

VJACSESZLAV SUGAJEV: MENEKÜLŐK ÉS VISSZATÉREK

„De most másképpen, egészen másképpen kell gondolkodnom! Az eddigi, keserűségek és borzalmak nélkül leélt, valószínűtlen, értelmetlen barátsággal telített, a barátságon kívül mást nem ismerő éveknek vége! Igen, igen, ezekben az években a barátságot szolgáltam, földig borultam előtte, s azt hittem, boldogan, tisztán élek” — mondja az egyik kisregény főhőse, s visszavonhatatlan ítélete akár a kötet többi alkotásának is mottója lehetne. Mert az alaphelyzet és a konfliktusszerkezet — az elvontság e szintjén — mindhárom műben csaknem azonos: kivétel nélkül valamennyi főhősnek arra kell rádöbbenie, hogy eddigi életének egyik középponti jelentőségű (talán a leghangsúlyosabb) emberi viszonya — *tévedés* volt, illúziókra

épült. Mindannyian megcsalatottak: vagy barátságukban, vagy szerelmükben. S a kudarc mérhetetlen fájdalomra kíméletlen önvizsgálatra int: a válságba került én-nek életvitele — magatartása és szemlélete — *egészét* át kell gondolnia. Mert a csalódás az ő tévedéséből is fakad, az ember- és önismeret gyengeségéből. A választott kapcsolatok krízisében ezért — s ennyiben — az sem mentheti föl magát teljességgel, aki maradéktalanul hű volt. E felelősséget viszont csak azok vállalják, a kudarc csak azok számára fájdalmas, akik a barátságot és szerelmet *feltétlen értéknek* tekintik.

Sugajev hősei — nem rendkívüli emberek. Fiatalok, akik a maguk mindennapjaikban igyekeznek helytállni, akik rendezett „normális” életre törekednek. De a reájuk szakadó kudarc kiemeli — kiszakítja — őket megszokott világukból, ahová a történetek után már nem lehet *ugyanúgy* visszatérni. Arra kényszerülnek, hogy a konfliktusukban megelevenedő súlyos — egyetemesíthető tanulságokat kínáló — erkölcsi kérdésekkel is számot vessenek. — Az említett egységteremtő azonosságokon belül — természetesen — lényeges különbségek vannak a megjelenített hősök és helyzetek között. A kirobbanó konfliktus átélésének módja és intenzitása, megoldhatóságának és végigvitelének mértéke így mindegyik alkotásban más és más.

A barátság felelősségét, elárulásának fájdalmát legmélyebben az *Összel Majszkban* című kisregény fiatal mérnöke, Jegor éli át. A feltétlen barátság számára jelentette talán a legtöbbet, s őt sújtja a legembertelenebb csalódás. A rajongva szeretett Vitya ugyanis — látszólag az *action gratuite* példájaként — egy névtelen levelet ír Jegornak, melyben a leggyalázatosabb módon megrágalmazza — feslettséggel vádolja — barátja kedvesét, leendő feleségét, örökre beszenyezve e kapcsolat eredendő tisztaságát. *Látszólag* érthetetlenül, hiszen egy ideig az olvasó is Jegor szemével — a tökéletesség koszorújával övezettnek — látja Vitya Rodovot. S csak fokozatosan tárul elének jellemének már-már diabolikus romlottsága, cinizmusa és mesteri fokra emelt képmutatása. Tekintélyt parancsoló — fölötte tudatosan kialakított — viselkedése, begyakorolt gesztusainak jól működő rendszere a totális erkölcstelenséget rejti: a hiúság és gyávaság döbbenetes végleteit.

Vitya — *játékos*, aki pusztán eszköznek, jelentéktelen tárgynak tekinti a másik embert, s kiváltképp azokat, akik kötődnek — vagy kötődnének — hozzá. Kifejlesztett játékának lényege: a határok kipróbálása, a *meddig lehet elmenni* antihumánus kísérlete. Végső mozgatója pedig a kiteljesedett partikularitásra építkező, bármí áron való önérvényesítés, mely a *nekem* mindent szabad közveszélyes elvét szüli. Így jut el a szélsőséges erkölcsi nihilizmus álláspontjához: a tisztesség voltaképp *csak* konvenció. S ahhoz a meggyőződéshez, hogy valójában minden ember erkölcstelen, különbségek csupán a leplezés ügyességében vannak. Vagyis: magatartása mércéjévé az erkölcsi negativitás példáit teszi, ezáltal szüntelenül felmentheti önmagát, hiszen „mindenki takargat valamilyen gonosztságot”. De az önfelmentés még nem elég számára: bocsánatot, megértést remél Jegortól, úgy vélve, őt nem lehet nem megérteni. Bevallja tehát, a levelet ő írta. Motívuma azonban — láthatjuk — semmiképp sem erkölcsi alkatú. (Később — mások előtt — következetesen letagadja tettét, s újabb beismertő vallomása már tragikusan megkésétté válik.) Azt szeretné, ha minden úgy lenne, mint korábban, hiszen ez a játszma — számára — befejeződött, a lehetséges kellemetlen fordulatoknak pedig gyorsan elejét kell venni. A konfesszió így nem egyéb, nem több, mint a torz lelki, amorális ember *adekvát* megnyilvánulása. S ha célját elérné, a helyzet ekképp festene: *megtörtént* a legszörnyűbb áruulás — és *mégsem történt semmi különös*. De ebből az is következne, hogy a játék — a gazság — folytatható, hiszen Vitya magatartása, ha Jegor megértené és fölloldozná, ismét: tabula rasa lenne...

Eggyel azonban nem számol, mert szemlélete alapján *eleve nem számolhat*. A tisztesség erejével. S e törvényszerű „számítási hibába” irgalmatlanul bele kell buknia: igazi lénye többé nem ölthet maszkot. De végérvényes lelepleződésének iszonyatos ára van: Jegor élete.

Mert Jegor nem kíváncsi Vitya magyarázkodására, számára nem kétséges: ezt

az aljasságot nem lehet megérteni, itt már nincs semmiféle alku. Az aljasság, bár-hogy forgatjuk, ugyanaz marad. Csalódását Jegor — igazi tragikus hőssé magasodván — egyre mélyebben, egyre egyetemesebb vetületeiben éli át. Első reakciója még a kétségbeesés, a „bár ne történt volna semmi” elemi erővel feltörő kívánsága, a váratlan próbatételektől való — szinte ösztönös — menekülés vágya. A második azonban már az okok keresése, a következmények fölmérése: a felelősségvállalás. Végül pedig a *saját* kudarc, a *személyes* sérelem gyötrelmét — az *én*-re vonatkoztatott érzést — mindinkább fölváltja az erkölcsi eszmény, az emberi érték meggyalázásának fájdalma, a *mi*-tudat emóciója. S a feladat *így* — a személyes felelősség és a kollektív értékkel való maradéktalan azonosulás kölcsönhatásában — egyértelműsödik: „a barátság aljasságba torkollott, s ezt az aljasságot csak egyedül én semmisíthetem meg. Bármi áron is, de meg kell semmisítenem — ez az én lőrém! Legyen bár ostoba, kegyetlen, borzalmas a döntésem, de meg kell halnom, hogy egy aljassággal kevesebb legyen! Nem, nem így igaz: ha az aljasság másképpen nem győzhető le, meg kell halnom...” Döntésekor úgy érzi, „lelke az egész végtelent befogadja”, s e méltó pátoz objektív alapja — fogalmazzunk immár kategorikusan — a *nem beliséghez* való fölemelkedés, a tudatos kiszakadás a hétköznapiak spontaneitásából.

A *Szabad ember teheti* című kisregényben egy házasság súlyos válsága tárul elénk. Egy olyan házasságé, melyben — korábban — a teljes harmónia uralkodott. De elég néhány nap, s minden fölborul, szinte érthetetlenül. A nő elutazik nyaralni, a férfi — noha lelkiismeret-fordulással — megcsalja feleségét. S meggyőződése, hogy házasságát ezzel — örökre eltitkolható, futó kalandokról lévén szó — nem fenyegetheti. A nő azonban azzal érkezik haza, hogy megszeretett valakit, válni kíván. A mű lényegi kérdése — emeljük ezt ki — távolról sem az, hogy ki itt a vétkesebb: a kalandot kereső férfi vagy a szenvedélyes szerelemre lobbant asszony. Az írói üzenet *nem* az efféle (kiváltképp a családi lapok levelezési rovatába illő), moralizáló jellegükben is pragmatikus szempontok köré rendeződik. Még akkor sem, ha tudjuk: a férfi gondolatai jobbra e szférában mozognak. Mert a kisregény eszméltető alapkérdése elsősorban az, hogy miképp rendülhetett meg e kölcsönös, végszinte szeretetre épült kapcsolat. Miért hidegülhetnek el egymástól azok, akik — végeredményben — mégis összetartoznak? S e közelítésmód tükrében válik láthatóvá, hogy a konfliktusban — bár a szokáserkölc normái szerint a nő tűnhetne vétkesebbnek — mindketten egyformán részesek. Mert a válság előzményei potenciálisan már a látszólagos zavartalanság periódusában ott rejlenek. A hiányérzetet, mely a kalandvágyban vagy az új társ iránti fogékonyságban nyilvánult meg, közösen kialakított életvitelük szülte. Nem voltak tehát képesek arra, hogy önmagukat — ezáltal pedig a kapcsolatukat is — folyvást megújítsák. S ezzel elveszejtették a mindennapiság közös meghaladásának lehetőségét, az együttes mássá levés frissítő, érzelemdúsító varázsát. Ehelyett épp viszonyuk ellenében kerestek pótszert vagy végérvényes megoldást. A két változat lényege egy: a hétköznapiokból való kiemelkedés esélyét mindkettő a kapcsolaton kívül, a másik rovására találja meg. Választásuk problematikussága hamar lelepleződik, hiszen — mint kiderül — azt rombolták le, ami életük bázisát alkotta: a család elemi kis közösségét. A történetek ugyanis irreverzibilisek, a mű fojtogató patthelyzettel zárul, fokozott együttgondolkodásra készítetve az olvasót.

Sugajev írásai, ha a bennük megfogalmazódó *legyenre* koncentrálnak, minde-nekelőtt *tudatosságra* intenek. A csalódásokkal szemben a tudatosság sem jelenthet ugyan *teljes* védelmet, mégis ez adja a legnagyobb reményt arra, hogy a gátlástalan önimádat lovagjaihoz ne kötődhessünk a feltétlenség bizalmával, hogy az összetartozók valóban együtt maradhassanak. S általa válik elérhetővé a mindennapokból való méltó kiemelkedés.

A feltétlen odaadás képességének megőrzése mellett az ember- és önismeret kifejlesztése, az életvitel tudatossága is elengedhetetlen feltétele annak, hogy a „lélektől lélekig” távolsága humánusra csökkenjen. (*Európa*.)

BALOGH ERNŐ